

سورة الاحقاف

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

قفقاز، روسیه و تأمین انرژی اتحادیه اروپا

استاد راهنما

دکتر فرهاد عطایی

استاد مشاور

دکتر الهه کولایی

نگارش

کبری شریف دهجی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته مطالعات منطقه ای

گرایش آسیای مرکزی و قفقاز

زمستان ۱۳۸۹

شماره _____
تاریخ _____
پوست _____

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

اداره کل تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب *کبری نوری* متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است ، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است . در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد .
کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد .

نام و نام خانوادگی دانشجو
امضاء *کبری نوری*

آدرس : خیابان انقلاب اول خیابان فخر رازی - پلاک ۵ کدپستی : ۱۳۰۴۵/۵۶۸
فلاکس : ۶۴۹۷۳۱۴

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی مطالعات منطقه ای
گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد: کبری شریف دهجی

در رشته : مطالعات منطقه ای گرایش : آسیای مرکزی و قفقاز

با عنوان : قفقاز، روسیه و تامین انرژی اتحادیه اروپا

را در تاریخ : ۸۹/۱۲/۸

به عدد	به حروف
۱۸۱-	هجده

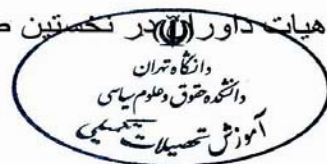
: با نمره نهایی

ارزیابی نمود .

: با درجه

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد):	دکتر محمد فرهاد عطایی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر الهه کولایی	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۳	استاد داور (یا استاد مشاور دوم)	دکتر جهانگیر کرمی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۴	استاد مدعو				
۵	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی گروه آموزشی :	دکتر احمد دوست محمدی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکر : این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد .

چکیده

دستیابی به منابع باثبات انرژی، از دیرباز به عنوان دغدغه اصلی کشورها مطرح بوده است. اتحادیه اروپا عمده ترین مصرف کننده و واردکننده انرژی در جهان شناخته می شود. در میان مناطق دارای ذخایر انرژی نیز، روسیه به عنوان نخستین کشور دارنده ذخایر گاز و بزرگترین صادرکننده انرژی، شریکی راهبردی برای اتحادیه اروپا محسوب می شود، که در سال های اخیر تلاش کرده تا از انرژی به عنوان ابزاری جهت دستیابی به اهداف سیاسی و اقتصادی خود در عرصه بین الملل استفاده کند. این امر به نوبه ی خود نگرانی هایی را برای اتحادیه اروپا با توجه به تقاضای روبه رشد گاز در این اتحادیه، ایجاد کرده است. این اتحادیه همچنین جهت انتقال باثبات و امن انرژی از روسیه و حوزه خزر نیز با مشکلاتی از قبیل بحران و ناامنی در قفقاز روبرو است. بنابراین این پژوهش به دنبال پاسخ گویی به این سوال است که عمده ترین نگرانی های اتحادیه اروپا در تامین انرژی مورد نیاز خود چیست؟ فرضیه ای که در پاسخ به این سوال مطرح شده است، استفاده سیاسی روسیه از انرژی و بحران های قفقاز را به عنوان عمده ترین نگرانی های اتحادیه اروپا در تامین انرژی خود می داند. این پژوهش در سه فصل تدوین شده است که شامل عناوین زیر است:

ژئوپلیتیک و امنیت در قفقاز جنوبی

سیاست انرژی روسیه

سیاست انرژی اتحادیه اروپا

برای پاسخ به پرسش های این پژوهش از روش توصیفی – تحلیلی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: قفقاز، سیاست انرژی، اتحادیه اروپا، روسیه

چکیده

مقدمه	۱
- بیان مسئله	۱
- سوال پژوهش	۵
- فرضیه پژوهش	۵
- سوالات فرعی	۵
- هدف پژوهش	۵
- بررسی و شاخص سازی متغیرها	۶
- بررسی ادبیات موجود	۷

فصل اول

ژئوپلیتیک و امنیت در قفقاز جنوبی

مقدمه	۱۳
بخش اول: قفقاز و بحران های منطقه	۱۴
- مفهوم ژئوپلیتیک	۱۴
- قفقاز و ریشه های ناامنی در آن	۱۴
- بحران های موجود در قفقاز	۲۰
- قره باغ	۲۱
- ابخازستان	۲۴
- اوستیای جنوبی	۲۵
- آجارستان	۲۷
بخش دوم: قفقاز و موضوع انرژی	۲۸

۲۸ قفقاز به عنوان منبع انرژی	-
۲۹ آذربایجان	-
۳۳ قفقاز به عنوان مسیر ترانزیت انرژی	-
۳۳ باکو - سوپسا	-
۳۴ باکو- نوروسیسک	-
۳۵ باکو- تفلیس- جیحان	-
۳۶ باکو - تفلیس- ارزروم	-
۳۷ ماورای خزر	-
۳۸ ناباکو	-
۴۱ ارمنستان	-
۴۲ گرجستان	-

فصل دوم

سیاست انرژی روسیه

۴۶ مقدمه	-
۴۷ بخش اول: روسیه و سیاست انرژی	-
۴۷ سیاست خارجی روسیه و نقش انرژی در آن	-
۴۹ پرونده شرکت یوکاس	-
۵۰ پرونده شرکت شل	-
۵۱ بخش دوم: انرژی؛ ابزار سیاسی روسیه	-
۵۱ ذخایر انرژی روسیه	-
۶۱ گازپروم	-
۶۷ مسیرهای صادراتی انرژی روسیه به اروپا	-
۷۰ راهبرد انرژی روسیه	-

فصل سوم

سیاست انرژی اتحادیه اروپا و امنیت انرژی آن

۷۶	مقدمه
۷۷	بخش اول: سیاست انرژی اتحادیه اروپا
۷۷	اتحادیه اروپا
۸۲	سیاست انرژی اتحادیه اروپا
۸۷	سیاست مشترک انرژی اتحادیه اروپا
۸۹	سند سبز انرژی
۹۰	بخش دوم: روسیه و انرژی اتحادیه اروپا
۹۰	مفهوم امنیت و امنیت انرژی
۹۲	جایگاه روسیه در سیاست انرژی اتحادیه اروپا
۹۳	نگرش ها نسبت به روسیه در اتحادیه اروپا
۹۵	تمهیدات اتحادیه اروپا در مقابل روسیه
۹۹	۴-۴ بخش سوم: قفقاز و انرژی اتحادیه اروپا
۹۹	قفقاز و امنیت انرژی اتحادیه اروپا
۱۰۰	قفقاز، روسیه و تأمین امنیت انرژی اتحادیه اروپا
۱۰۴	نتیجه
۱۱۰	منابع:

۱- بیان مسئله

انرژی های فسیلی همچنان به عنوان سوخت اصلی در جهان مطرح اند و تا کنون جایگزین مناسبی برای آنها یافت نشده است، بنابراین تأمین منابع انرژی با توجه به اصل کمیابی آنها همواره مورد توجه کشورها بوده است. این امر موجب شده تا رقابت بر سر دستیابی به منابع تأمین انرژی شدت بگیرد. این مسئله زمانی اهمیت بیشتری می یابد که به رشد تقاضای انرژی نیز توجه شود، پدیده ای که تنها مربوط به کشورهای پیشرفته و صنعتی نیست بلکه در سال های اخیر مصرف انرژی در کشورهای در حال توسعه رشدی به نسبت بالاتر از کشورهای پیشرفته و صنعتی داشته است و انرژی را از حاشیه به متن مباحث روابط بین الملل وارد کرده است. این امر سبب شده تا رقابت جدی در حوزه های اکتشاف، استخراج، بهره برداری و انتقال انرژی بین بازیگران سنتی و جدید ایجاد شود. و در این میان انرژی های فسیلی چون نفت و گاز نقش مهمی را در بازی های ژئوپلیتیکی عصر حاضر بازی می کنند.

با توجه به اهمیت بحث انرژی در حوزه های مختلف زندگی، مباحثی چون منابع تأمین انرژی، مسیرهای انتقال انرژی، بازارهای مصرف، تجارت انرژی، فناوری انرژی و نظایر آن اعتبار ویژه ای پیدا می کنند. در این راستا همچنین مسائلی چون دسترسی و تأمین انرژی برای نیازمندان آن و نیز امنیت مسیرهای انتقال انرژی برای تولیدکنندگان و مصرف کنندگان فوق العاده اهمیت پیدا می کند. به لحاظ ارتباط تنگاتنگ انرژی با زندگی روزمره مردم و جوامع و نیز حیات کشورها و دولتها است که دولتهای متقاضی و دولتهای تولیدکننده را دائماً نگران تأمین آن کرده است و از همین روست که انرژی در سیاستهای ملی و بین المللی نقش تعیین کننده ای پیدا نموده است و الگوهایی از رقابت، همکاری، کشمکش، تجاوز، تعامل همگرایی و واگرایی را در عرصه بین المللی و روابط بین کشورها و دولتها شکل داده است. اهمیت این مسئله تا حدی است که کشورهای تولید کننده و مصرف کننده هر یک برای خود اهدافی چون امنیت عرضه برای مصرف کنندگان و امنیت تقاضا برای تولیدکنندگان را به عنوان اهداف اساسی و حتی ملی خود در حوزه انرژی تعریف کرده اند.

منابع انرژی فسیلی که شامل نفت، گاز و زغال سنگ است هنوز از عمده ترین منابع مورد استفاده در جهان هستند. منابع نفت عمدتاً در خلیج فارس، خاورمیانه، غرب و شمال آفریقا، آمریکای مرکزی و جنوبی، روسیه، آمریکای شمالی و اروپا پراکنده اند و خلیج فارس به تنهایی بیش از دوسوم ذخایر نفت جهان را داراست و

طبق گزارش بریتیش پترولیوم در سال ۲۰۰۸ خلیج فارس ۵۰ درصد ذخایر اثبات شده نفت و ۴۰ درصد از ذخایر گاز جهانی را در اختیار دارد در حالیکه تنها ۲۷ درصد تولید نفت و ۱۱ درصد تولید گاز جهانی را به خود اختصاص داده است. طبق اظهارات عدنان شهاب الدین دبیر کل پیشین اوپک، خلیج فارس برای ۷۵ سال آینده در زمینه نفت و ۱۰۰ سال آینده گاز طبیعی جهان به عنوان منبعی مهم و تأثیر گذار مطرح خواهد بود. خلیج فارس همچنین ۲۱۳/۱۱ تریلیون متر مکعب ذخایر گاز دارد که حدود ۳۶ درصد از ذخایر جهان را شامل می شود^۱ و بزرگترین انبار نفت جهان محسوب می شود، در میان کشورهای دارنده گاز نیز روسیه بیشترین ذخایر گاز جهانی که در حدود ۱۶۸۰ میلیارد مترمکعب است، را داراست.^۲

منطقه خلیج فارس به دلیل منابع غنی انرژی یکی از مهمترین مناطق صاحب انرژی است. این منطقه در دهه های اخیر نابسامانی های فراوانی را متحمل شده است که این امر موجب ناامنی و عدم ثبات در منطقه شده است و از آنجا که یکی از عوامل مهم و اهداف اساسی مصرف کنندگان انرژی، تأمین امنیت منابع انرژی و همچنین انتقال آن است این مسئله موجب شده تا نگرانی هایی از تأمین انرژی از یک منبع و وابستگی به یک منبع اوج گرفته و برای رفع این نگرانی، کشورهای مصرف کننده به فکر تنوع بخشی مسیرهای تأمین انرژی خود بیافتند در این میان منطقه خزر به عنوان منطقه ای در نظر گرفته شد که اگرچه از نظر منابع انرژی در مقایسه با خلیج فارس منابع چشمگیری در اختیار ندارد (حدود ۵-۴ درصد از منابع جهانی) اما توانسته به عنوان منبعی در کنار خلیج فارس تا حدی اعتماد و اطمینان را نصیب مصرف کنندگان انرژی سازد. منطقه خزر در کنار خلیج فارس که به تعبیر جفری کمپ بیضی استراتژیک معرفی شده است بروی هم ۷۰ درصد از ذخایر نفت جهان و حدود ۶۵ درصد از ذخایر گاز جهانی را در اختیار دارند، و این امر این دو منطقه را در معرض توجه بین المللی قرار داده است.^۳ اما با توجه به ناامنی و عدم ثبات در خاورمیانه که قبلاً به آن اشاره شد به این نتیجه می رسیم که منابع حوزه خزر نیز مورد توجه قدرت ها قرار گرفته و خواهد گرفت اما آنچه در اینجا قابل توجه است مشکلات و چالش های پیش روی کشورهای این منطقه در زمینه اکتشاف، بهره برداری و انتقال انرژی به بازارهای جهانی است. با توجه به محصور بودن این کشورها در

^۱ «Persian Gulf Oil and Gas Exports Fact Sheet», March 2002,

<http://www.eia.doe.gov/cabs/pgulf2.html>

^۲ «Country Analysis Briefs: Russia», November 2010, pp1-5,

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/pdf.pdf>

^۳ «Strategic Ellipse and US Geostategy», February 18, 2008, p3

<http://cambridgeforecast.wordpress.com/2008/02/18/strategic-ellipse-us-geostrategy/> (2/08/2010)

خشکی امکان انتقال انرژی آن که در گذشته و قبل از فروپاشی متکی بر خطوط لوله روسیه بود همچنان وابسته به روسیه است و این امر پس از فروپاشی و اعلام استقلال این کشورها و تلاش آنها در جهت کاهش وابستگی‌شان به روسیه مشکلاتی را برای آنها ایجاد کرده است. اما وجود این مسائل به این معنا نیست که میزان اهمیت منابع انرژی این منطقه در نظر گرفته نشود. ذخایر اثبات شده نفت حوزه خزر طبق اعلام سازمان انرژی ایالات متحد آمریکا در سال ۲۰۰۶ حدود ۴۸ میلیارد بشکه و ذخایر تأیید شده گاز طبیعی آن حدود ۲۵۷ هزار میلیارد فوت مکعب بوده است.^۱

در میان کشورهای منطقه، روسیه به تنهایی ۱۰ درصد از ذخایر نفت جهانی و ۲۷ درصد از ذخایر گاز جهان را داراست^۲ و این امر باعث شده تا پس از فروپاشی و مطرح شدن روسیه به عنوان قدرت درجه دوم جهانی، این کشور تلاش کند تا با استفاده از اهرم انرژی به موقعیت ابرقدرتی در حوزه انرژی بویژه گاز دست یابد. روسیه نشان داده است که توانایی استفاده از انرژی را به عنوان ابزاری سیاسی - اقتصادی داراست. و این امر را با سیاست‌ها و اقدامات متفاوت خود در مناطق وابسته به خود نشان داده است. از جمله این مناطق قفقاز است که مسیری ارتباطی در حوزه انتقال انرژی به بزرگترین حوزه صادراتی انرژی یعنی اروپا است.

قفقاز منطقه ای است که پس از فروپاشی شوروی استقلال خود را به دست آورد و اهمیت این منطقه در موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی آن است. قفقاز دالان ارتباطی شمال- جنوب و همچنین شرق - غرب است، همچنین روسیه این منطقه را به عنوان بخشی از حوزه خارج نزدیک خود معرفی کند و هرگونه حضور بیگانه و یا حرکتی از سوی بازیگران منطقه ای یا ورامنطقه ای را با حساسیت دنبال کند. در مقابل، کشورهای قفقاز برای کاهش وابستگی خود به روسیه در تلاشند تا با استفاده از منابع انرژی خود (آذربایجان) و موقعیت ژئواستراتژیکی خود (گرجستان) به این هدف دست یابند و این امر موجب شده تا روسیه فعالیت‌ها و اقدامات سیاسی این کشورها بویژه تلاش آنها برای پیوستن به غرب و نگاه به غرب آنها را با اقداماتی در حوزه انرژی و اعمال فشارهای اقتصادی در این زمینه پاسخ گوید. قفقاز علاوه بر مشکلات و میراث دوره شوروی، با مشکلات داخلی بسیاری چون بحران‌های جدایی طلبی، تعارضات قومی و فرهنگی نیز روبرو است و این امر بی ثباتی و ناامنی را به عنوان یک ویژگی مشخص برای این منطقه در پی داشته است. به گونه ای

^۱ مهناز گودرزی، «ژئوپلیتیک انرژی در منطقه دریای مازندران (۲۰۰۸-۱۹۹۱) و اهمیت جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات اوراسیایی مرکزی»، سال دوم، شماره ۵، زمستان ۸۶، ص ۱۱۹

^۲ «EU-Russia Energy Dialogue», 24 September 2007

<http://www.euractiv.com/en/energy/eu-russia-energy-dialogue/article-150061>, Accessed on: 2/04/2011

که این مسئله بر انتقال انرژی و امنیت آن نیز تأثیرگذار بوده است و موقعیت های بسیاری را در حوزه های پیشرفت اقتصادی و جلب سرمایه های خارجی از این کشورها دریغ داشته است. با وجود این، اروپا برای دستیابی به هدف اساسی خود در حوزه تأمین انرژی که تنوع بخشی به مسیرها و منابع تأمین انرژی است، در تلاش است تا کمک های خود را به کشورهای قفقاز روانه سازد و از طرق مختلف نظر موافق و حمایت این کشورها را به سوی خود جلب کند. اما واکنش های روسیه به اقدامات اروپا و کشورهای قفقاز نگرانی هایی را برای اتحادیه اروپا و غرب ایجاد کرده است. نمونه این واکنش ها را می توان در قطع جریان صدور انرژی و یا افزایش چند برابری قیمت انرژی به کشورهای چوچ گرجستان، اوکراین (۲۰۰۶)، بیلاروس دانست که از جمله مسیرهای عمده تأمین انرژی اتحادیه اروپا است این اقدامات به دنبال وقوع انقلاب های رنگی در این کشورها و همچنین اعلام گرایش - های غرب گرایانه این کشورها صورت گرفت. بنابراین با توجه به نیاز فزاینده اروپا به انرژی منطقه خزر بویژه گاز منطقه، این امر می تواند نگرانی ها و عدم اطمینانی را در بین این کشورها ایجاد کند. البته نباید از نظر دور داشت که روند روابط و همکاری میان روسیه و اتحادیه اروپا در حوزه انرژی وابستگی به صورت یکجانبه نبوده به گونه ای که اروپا برای ۲۵ درصد گاز (۵۰ درصد واردات) و ۲۵ درصد از نفت (۳۰ درصد واردات) خود به روسیه وابسته است و ۴۰ درصد از بودجه روسیه از محل درآمدهای صادراتی انرژی به اروپا حاصل می شود. این وابستگی متقابل به گونه ای است که میزان مبادلات تجاری و معاملات روسیه و اتحادیه اروپا به عنوان مثال در سال ۲۰۰۴ برابر با ۹۶/۵۵ میلیارد یورو بوده که بیش از ۶۰ درصد از کل درآمد روسیه را در حوزه انرژی تشکیل می دهد که عمده آن به سمت اروپا صادر می شود.^۱ بنابراین روسیه در طولانی مدت قادر به استفاده از این روش نخواهد بود و این امر نشاندهنده نوعی وابستگی متقابل میان این دو بازیگر است که هر دو را نیازمند و ملزم به توجه به خواسته های یکدیگر در منطقه می سازد. با توجه به اهمیت یافتن مسائل زیست محیطی و آلودگی های کره زمین، اتحادیه اروپا در نظر دارد تا با استفاده گسترده تر از گاز تا حد زیادی به اندیشه ی جهانی سبز نزدیک تر شود لذا پیش بینی ها نشان می دهد که وابستگی اروپا به واردات گاز با توجه به کاهش میزان ذخایر دریای شمال، به روسیه افزایش خواهد یافت به گونه ای که پیش بینی می شود تا سال ۲۰۳۰ اروپا ۷۰ درصد از انرژی مورد نیاز خود را وارد کند. جدول شماره ۱ به عنوان نمونه میزان وابستگی اروپا به گاز روسیه را نشان می دهد.

¹ «EU – Russia Energy Dialogue», 23 October 2006

<http://www.euractiv.com/en/energy/eu-russia-energy-dialogue/article-150061>

(Accessed on: 24 October 2010)

جدول ۱: درصد وابستگی کشورهای اتحادیه اروپا به واردات گاز^۱

۲۰۰۳	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۰	۲۰۳۰
%۴۶	%۵۹	%۷۱	%۸۲	%۸۷

با توجه به مطالب مطرح شده در باب موقعیت ژئوپلیتیکی و ترانزیتی قفقاز همچنین اهمیت منابع انرژی موجود در منطقه بویژه در روسیه و در نهایت وابستگی روزافزون اتحادیه اروپا به انرژی این منطقه که به طور حتم در شرایط ثبات و وجود امنیت در منطقه، روند این انتقال را باثبات و امنیت بیشتری موجب خواهد شد بنابراین در این پژوهش سعی شده است تا ضمن بررسی اهمیت موضوع انرژی و اهمیت ژئواستراتژیکی و ژئوپلیتیکی قفقاز، به بررسی سیاست های انرژی روسیه و اتحادیه اروپا پرداخته شود و به این سوال اساسی زیر پاسخ داده شود.

۲- سؤال پژوهش: سؤال اصلی این پژوهش این است که عمده ترین نگرانی های اتحادیه اروپا در تأمین انرژی مورد نیاز خود چیست؟ در پاسخ به این سوال این فرضیه مطرح می شود که:

۳- فرضیه اصلی: استفاده سیاسی روسیه از انرژی و همچنین بحران های موجود در منطقه قفقاز از عمده-ترین دلایل نگرانی اروپا در تأمین انرژی مورد نیاز خود است.

۴- سوالات فرعی:

ژئوپلیتیک قفقاز تا چه حد بر امنیت انتقال انرژی از این منطقه تأثیرگذار بوده است؟

بحران های قفقاز چه تأثیری بر امنیت انتقال انرژی به اروپا داشته اند؟

جایگاه قفقاز در سیاست انرژی روسیه و اتحادیه اروپا چگونه است؟

۵- هدف پژوهش:

با توجه به اهمیت بحث انرژی و تأمین امنیت عرضه و تقاضای آن، بررسی و پژوهش در این رابطه نیز از اهمیتی بسیار برخوردار است و در این زمینه نیز پژوهش های بسیاری صورت گرفته است. از نکات مهم

^۱ مرتضی راعی دهقی، «روسیه و اتحادیه اروپایی: استراتژی های متقابل انرژی»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۶۰ سال ۱۶ زمستان ۸۶ دوره ۴، ص ۱۹۵

و قابل بررسی در این زمینه بررسی سیاست های انرژی بازیگران عمده و درگیر در این مسئله می باشد. روسیه و اتحادیه اروپا از جمله کشورهای مهم و بازیگران عمده در این زمینه می باشند. این پژوهش نیز با هدف بررسی عوامل اصلی نگرانی اتحادیه اروپا در تأمین انرژی خود با توجه به سیاست انرژی روسیه و موقعیت کشورهای حوزه قفقاز انجام گرفته است.

۶- بررسی و شاخص سازی متغیرها:

الف) استفاده سیاسی روسیه از انرژی: روسیه به عنوان یکی از مهمترین تأمین کنندگان انرژی برای بازارهای جهانی در سال های اخیر در جهت دستیابی به اهداف سیاسی خود از انرژی به عنوان اهرمی در این زمینه استفاده کرده است. اهدافی که روسیه در پی دستیابی به آنها بوده است شامل مسائلی چون کنترل جنبش های استقلال طلبی و همچنین سیاست های غرب گرایانه برخی کشورهای منطقه، کنترل بازارهای تولید و مصرف انرژی و همچنین تلاش در جهت تبدیل شدن به ابرقدرت انرژی در جهان، افزایش قیمت انرژی می باشد. از جمله اقدامات سیاسی روسیه در این زمینه می توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) قطع جریان صدور انرژی به اوکراین، گرجستان و کشورهای اروپای شرقی و مرکزی

ب) تلاش در جهت کنترل مسیرهای انتقال انرژی و طرح خط لوله هایی موازی با طرح های مطرح شده از جمله جریان جنوبی در برابر ناباکو

ج) اعمال محدودیت در زمینه انرژی برای کشورهای تولیدکننده منطقه و مصرف کنندگان منطقه ای و ورامنطقه ای.

ب) بحران های قفقاز: قفقاز منطقه ای مهم و استراتژیک در عرصه بین الملل بویژه در زمینه انتقال انرژی و ترانزیت می باشد. این منطقه از دیرباز مورد توجه قدرت های مختلف بوده است اما مسئله ای که همواره در ارتباط با قفقاز مطرح بوده است وجود بحران های مختلف می باشد. بحران هایی چون قره باغ، اوستیا و آبخازیا و بحران چچن از مهمترین بحران هایی هستند که در این منطقه وجود دارد این بحران ها موجب عدم امنیت در منطقه گردیده و این امر زمینه های ثبات و سرمایه گذاری را با مشکل مواجه ساخته است. انتقال انرژی نیز از جمله زمینه های متأثر از این ناامنی و بی ثباتی بوده است که زمینه های نگرانی اتحادیه اروپا را فراهم ساخته است.

ج) نگرانی های اتحادیه اروپا در تأمین انرژی: اتحادیه اروپا به عنوان مصرف کننده عمده انرژی در جهان در سال های اخیر سیاست های متنوعی را در جهت گسترش منابع تأمین انرژی خود اتخاذ نموده است، از جمله این سیاست ها تنوع بخشی به منابع تأمین انرژی، تنوع بخشی به مسیرهای انتقال انرژی و اتخاذ سیاست هایی در بازار داخلی می باشد. سیاست های انرژی روسیه و استفاده سیاسی این کشور از انرژی و همچنین بحران های منطقه قفقاز که ترانزیت انرژی را ناامن ساخته است از جمله نگرانی های عمده اتحادیه اروپا در تأمین انرژی عنوان شده است که در این راستا اتحادیه اروپا سعی کرده تا با اتخاذ سیاست هایی این نگرانی ها را کاهش دهد از جمله طرح منشور انرژی که هنوز از سوی روسیه مورد تصویب قرار نگرفته و همچنین تلاش در جهت تدوین سیاست مشترک انرژی که به نتیجه ای قابل توجه نرسیده است لذا اتحادیه اروپا همچنان در تلاش است تا از نگرانی ها در این زمینه بکاهد.

۷- بررسی ادبیات موجود

مطالب غنی بسیاری در زمینه انرژی و مسائل مربوط به آن، تأثیر انرژی بر سیاست و مسائل سیاسی کشورها و تحولاتی که انرژی در عرصه اقتصادی جهانی و منطقه ای ایجاد می کند، موجود است. البته این نکته نیز قابل توجه است که با وجود وجود موسسات و مراکز دولتی و غیردولتی در زمینه انرژی، کتاب های موجود در این زمینه به زبان فارسی نسبت به مقالات کار شده در این زمینه محدودتر است. در این پژوهش از سه دسته منابع استفاده شده است شامل: منابع فارسی، منابع انگلیسی و منابع اینترنتی.

در ابتدا به معرفی چند مورد از منابع فارسی و انگلیسی و معرفی سایت های مورد استفاده قرار گرفته در این پژوهش ذکر خواهد شد.

۱- منابع فارسی

کتاب های فارسی:

همانطور که در ابتدا ذکر شد در زمینه انرژی کتاب های محدودی موجود است. در فصل اول که مربوط به ژئوپلیتیک منطقه قفقاز است از تعدادی کتاب استفاده شده است.

کتاب « امنیت در قفقاز جنوبی » به نوشته احمد کاظمی به بررسی ژئوپلیتیک قفقاز پرداخته و هریک از کشورهای حوزه قفقاز مورد بررسی قرار می گیرد. در ضمن به بحران های این منطقه و دلایل و پیشینه این بحران ها نیز اشاره می شود.

«گسل های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز» نوشته آلیکر اولگا و تامس ساین و ترجمه محمدرضا گلشن پژوه و عباس کاردان که به خوبی و به طور مفصل به بحران های منطقه و زمینه های آنها در هریک از کشورهای منطقه پرداخته است.

کتاب سوم که در این پژوهش استفاده شده است « انرژی اوراسیایی » است که شامل مقالاتی در حوزه انرژی است. تنظیم کننده این اثر محسن شریعتی نیا است. و در مرداد ۸۶ منتشر شده است.

مقالات فارسی:

در زمینه مقالات فارسی در این پژوهش از فصلنامه های آسیای مرکزی و قفقاز مطالعات اوراسیای مرکزی و فصلنامه اقتصاد انرژی استفاده شده است.

«ژئوپلیتیک انتقال نفت از قفقاز» در فصلنامه اوراسیای مرکزی و توسط دکتر الهه کولایی در زمستان ۸۶ به چاپ رسیده است. در این مقاله نویسنده بر این مسئله تاکید دارد که فروپاشی شوروی شرایط خاصی را در منطقه ایجاد کرده است و زمینه را برای بازی بزرگ جدیدی در منطقه محیا ساخته است. همچنین بر اهمیت مسئله انرژی که سبب شده تا توجه جهانی به این منطقه جلب شود تاکید شده است. در این مقاله به تشریح کامل رقابت ها پیرامون مسئله انرژی و انتقال آن از قفقاز بویژه در ارتباط با خط لوله باکو- تفلیس- جیحان پرداخته شده است و پیامدهای این رقابت ها مورد توجه قرار گرفته است.

«سیاست انرژی روسیه در برابر اتحادیه اروپا» که توسط داود کیانی در بهار ۸۶ در فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز منتشر شده است. در این مقاله نویسنده در ابتدا به بررسی انرژی و مصرف آن در اتحادیه اروپا و میزان وابستگی این اتحادیه به انرژی روسیه پرداخته و در ادامه اهمیت روسیه در بازار انرژی اروپا اشاره می کند و در پایان به سیاست انرژی روسیه در قبال اتحادیه اروپا می پردازد.

مقاله دیگر در این زمینه « انرژی: عامل توسعه شکاف بین روسیه و اتحادیه اروپا» به قلم موسی الرضا وحیدی است که در زمستان ۸۵ از سوی فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز منتشر شد. در این مقاله نویسنده معتقد است که مسئله انرژی ماهیت روابط روسیه و اتحادیه اروپا را زیر سوال برده است و زمینه ی شکاف میان آنها را ایجاد کرده است. بنابراین نویسنده به بحث انرژی و اهمیت آن برای روسیه و اتحادیه اروپا می پردازد و میزان وابستگی هر یک از این دو را به یکدیگر مطرح می کند و معتقد است که شاهد نوعی وابستگی میان این دو بازیگر هستیم.

بهمن شعیب در مقاله ای تحت عنوان « نقش انرژی در روابط روسیه و اتحادیه اروپا» که در فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز به چاپ رسانده است ضمن پرداختن به پیشینه روابط روسیه و اتحادیه اروپا و بررسی دیدگاهها ی مختلف در اروپا و روسیه نسبت به یگدیگر، به مسئله انرژی به عنوان عاملی تأثیر گذار در روابط دو طرف اشاره کرده و به بررسی این مسئله می پردازد.

« جایگاه گازپروم در سیاست انرژی روسیه» عنوان مقاله ای است که توسط دکتر عبدالله رمضانزاده و با همکاری سید حمید حسینی در فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی در تابستان ۸۹ به چاپ رسیده است. در این مقاله ضمن بررسی سیاست های داخلی و بین المللی روسیه در حوزه انرژی به واکاوی نقش گازپروم در روند تحولات سیاسی - اقتصادی این کشور و نقش آفرینی این شرکت در معدلات بین المللی برای فدراسیون روسیه پرداخته شده است.

۲- منابع انگلیسی

مقاله های مجلات و نشریات:

مقاله ها حجم انبوهی از مطالب مربوط به انرژی و تحلیل های مختلف در این زمینه را شامل می شوند. در زیر به برخی از این مقالات که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است اشاره می شود.

مقاله « سیاست انرژی روسیه در برابر کشورهای همسایه»^۱ در نشریه مرکز تحقیقات کنگره آمریکا در سپتامبر ۲۰۰۹ به قلم استیون وهرل^۲ منتشر شده است. در این مقاله به صنایع نفت و گاز روسیه، سیاست

^۱ Russian Energy Policy Toward Neighboring Countries

^۲ Steven Woehrel

خارجی روسیه، بررسی مختصر شرکت های عمده نفت و گاز این کشور پرداخته می شود و در ادامه به روابط روسیه در حوزه انرژی با کشورهای اوکراین، مولداوی، گرجستان، حوزه بالتیک، بیلاروس و ارمنستان پرداخته است. در پایان نیز به سیاست ایالات متحده و دیپلماسی خطوط لوله اشاره می شود.

مقاله دیگر « چالش های امنیت انرژی اتحادیه اروپا »^۱ است که توسط پاول بلکین^۲ در ژانویه ۲۰۰۸ از سوی مجله مرکز تحقیقات کنگره منتشر شده است. در این مقاله نویسنده در ابتدا به بررسی اصول امنیت انرژی اتحادیه اروپا پرداخته است و ضمن بررسی میزان مصرف کشورهای اروپایی به طور جداگانه به ذکر چالش های امنیت انرژی اتحادیه اروپا پرداخته است که سه چالش اساسی را برای امنیت انرژی این اتحادیه ذکر می کند و در سه بخش مجزا به توضیح هر یک از آنها می پردازد.

مقاله دیگری که در این پژوهش استفاده شده است « سند سبز انرژی »^۳ است که از سوی کمیسیون اروپا در نوامبر ۲۰۰۰ تدوین شده است و در حجم زیادی تهیه شده است. شامل سه بخش است. در بخش اول به اصول اساسی و واقعیات اساسی در مورد انرژی در اتحادیه اروپا می پردازد و به وابستگی اتحادیه به انرژی های فسیلی نیز اشاره می کند و در ادامه به پیش بینی شرایط اتحادیه اروپا پس از محدودیت در انرژی های فسیلی با عنوان « زندگی پس از نفت »^۴ پرداخته است. در بخش دوم مقاله به چارچوب جدید برای انرژی اروپا می پردازد که در آن به مسائل جدید از جمله تغییرات آب و هوایی، چالش های پیش روی و مدیریت تقاضاهای جدید می پردازد همچنین در پایان این بخش به همگرایی بازارهای داخلی به عنوان عاملی مهم در امنیت انرژی اروپا پرداخته و در بخش سوم مقاله به ایمن سازی آینده انرژی اشاره می کند و در آن به خطوط اصلی راهبرد انرژی اتحادیه اروپا و اولویت های اساسی مورد نظر اتحادیه و مدیریت وابستگی به بازارهای خارجی انرژی نیز پرداخته می شود.

کتاب انگلیسی:

« سیاست انرژی روسیه: ابعاد امنیتی و قابلیت روسیه به عنوان عرضه کننده انرژی »^۵ کتابی است در زمینه انرژی روسیه که توسط رابرت لارسن^۶ در مارس ۲۰۰۶ از سوی اف. آی. او^۷ منتشر شده است. نویسنده در این کتاب به دنبال پاسخ به این سوال است که آیا روسیه به عنوان یک کشور دارنده منابع غنی انرژی،

^۱ The European Union's Energy Security Challenges

^۲ Paul Belkin

^۳ Green paper: Towards a European strategy for the security of energy supply

^۴ The life after oil

^۵ Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as An Energy Supplier

^۶ Robert L. Larson

^۷ FIO

تأمین کننده با ثبات و قابل اعتمادی است یا نه؟ و برای پاسخ به این سوال در این کتاب به بررسی منابع انرژی روسیه، بررسی بخش های مختلف انرژی این کشور اعم از نفت و گاز، اهداف و چشم اندازهای انرژی روسیه و مدیریت بازارهای داخلی این کشور، کنترل دولت بر بخش های انرژی، و بررسی سیاست خارجی روسیه در حوزه انرژی می پردازد. این کتاب در ۸ بخش و پس از اوج گیری بحران انرژی میان روسیه و اوکراین در سال ۲۰۰۶ تدوین شده است.

کتاب دیگری که در این زمینه معرفی خواهد شد با عنوان «دیالوگ انرژی روسیه – اتحادیه اروپا: امنیت آینده انرژی اروپا»^۱ است که توسط پامی آلتو^۲ نوشته شده و شامل چندین مقاله است. این کتاب در سال ۲۰۰۸ و از سوی انتشارات اشگیت^۳ به چاپ رسیده است. در ۸ بخش که شامل ۸ مقاله است.

دسته بعدی منابع انگلیسی شامل سایت ها و مطالب اینترنتی است که در این زمینه فعالیت دارند و حجم انبوهی از مطالب موجود در این زمینه شامل تحلیل های آماری، گزارش های سالانه انرژی و تحلیل بازارهای انرژی است. در ادامه به برخی از آنها اشاره می شود.

الف) آژانس بین المللی انرژی^۴

ب) کمیسیون انرژی اتحادیه اروپا^۵

ج) آژانس انرژی آمریکا^۶

د) شرکت گازپروم روسیه^۷

¹ The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security

² Pami Aalto

³ ashgate

⁴ www.eia.org

⁵ http://ec.europa.eu

⁶ www.eia.doe.gov

⁷ www.gazprom.com

فصل اول

ژئوپلیتیک

و

امنیت در قفقاز جنوبی